

ise aynı kıymette ve aynı semtte diğer bir arsa verilmedikçe, ayrıca binanın bedeli ödenmedikçe hiçbir müdahale yapılmayacağı, istimlâkten elde edilen paraların müslüman cemaatine verileceği ve bu paraların diğer vakıf eserlerin tamirine harcanacağı hükme bağlanmıştır.

1919 tarihli Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Diniyye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi'nin 130. maddesine uygun olarak başmüftülükte Müessesât-ı Diniyye ve Vakfiyye Müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlüğün görevleri aynı nizamnâmenin 175-179. maddelerinde belirtilmiştir. 175. maddeye göre bütün vakıfların listesinin yapılması gerekiyordu. 179. maddeye göre de vakıfların gelir fazlası bir fonda toplanıyor, Dîvân-ı Âlî-yi Şer'î kararıyla bu paralar fakir çocukların tahsil masraflarında kullanılıyordu. Ayrıca 1932'de vakıfları islah için Sofya'da bir kongre yapılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yerinde yaptığı araştırmalar yanında özellikle cihat defterlerindeki verilere dayanarak tesbit ettiğine göre Bulgaristan'da 2356 cami - mescid, 142 medrese, 273 mektep, 174 tekke - zâviye, 42 imaret, 116 han, 113 hamam - ılıca - kaplıca, 27 türbe, 24 köprü, 75 çeşme, 16 kervansaray vb.den oluşan toplam 3339 İslâmî eserden günümüze çok azı gelmiş, diğerleri tamamen yok edilmiştir. Bu eserlerin böylesine tahribi buradaki cemaat ru-

hunu ve dayanışma fikrini ve hepsinden önemlisi müslüman halkın ilim, din ve kültür kaynaklarını da kurutmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 370, tür.yer.; BA, Yıldız Tasnifi, Ks. Ç-1, Evr. 111-127, Zrf. 53, Kar. 136; BA, *Sicill-i Ahval Defterleri*, nr. 22, s. 263; *Düstur*, Birinci tertip, V, 285-286; *Düstur*, İkinci tertip, I, 179; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, tür.yer.; Nihat Erim, *Siyasi Tarih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri*, İstanbul 1953, s. 409; Ayverdi, *Aurupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 11-143; Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s. 50-51; a.mlf., "Bulgaristan'daki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *VD*, VII (1968), s. 129-137; a.mlf., "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", *a.e.*, VIII (1969), s. 309-322; a.mlf., "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu", *a.e.*, IX (1971), s. 81-94; a.mlf. — Ali Taha Özyayın, "Bulgaristan'da Türk-İslâm Eserleri", *a.e.*, XVII (1983), s. 109-140; Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, 1985, s. 101-116; Hafız Hasan Sani, "Bulgaristan Müftülükleri", *SM*, IV/85 (1326), s. 125-127; Ömer Lutfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *VD*, II (1942), s. 279 vd.; P. Mijatev, "Les Monuments Osmanlis en Bulgarie", *RO*, sy. 23 (1956), s. 7-56; Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Rusluk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor", *GDAAD*, I (1972), s. 23; St. Stamov, "Les Monuments Islamiques sur les terres Bulgares", *Art and Archeology Research Papers*, IX, London 1976, s. 68-74; Ahmet Çelebi, "Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Livâsı Vakıf Defteri", *VD*, XX (1988), s. 453-466; Sadi Bayram, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Âbideleri", *a.e.*, s. 475-482; Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *TTK Belleten*, LIII/207-208 (1989), s. 679-707.

MEHMET İPŞİRLİ

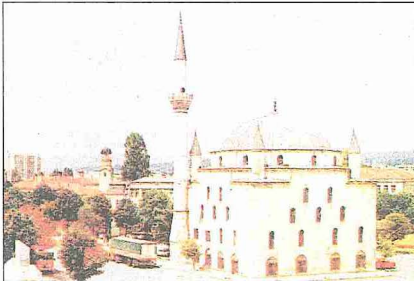
IV. BULGARİSTAN'DA TÜRK MİMARİSİ

Türkler'in Rumeli'ye geçip Bulgaristan'la birlikte Rumeli adı verilen Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmında hâkim olmaya başlamaları ile Bulgaristan'da yepyeni ve öncekinden farklı bir mimari ortaya çıkmıştır. Türkler bu topraklara yerleşmek üzere geldiklerinden kısa süre içinde Bulgaristan'da yer adları Türkçeleşmiştir. Bu kadar yoğun bir Türk yerleşmesi beraberinde örf ve âdetlerle birlikte yaşama şartlarını da getirmiştir. Osmanlı devri boyunca burada kurulan köyler, kasabalar ve şehirler sokakları, evleri ve hayır binaları ile Türkleşmiş ve Anadolu yerleşim bölgelerinden farksız bir görünüm almışlardır. Bulgaristan ve bütün Rumeli'deki mesken mimarisinin incelenmesi ayrı bir konu olmakla beraber son yıllarda çeşitli Balkan ülkelerin-

de, oralandaki bu sivil mimari eserlerin kendi mimarileri olduğu yolundaki iddialarla çeşitli Balkan milletlerine mal edilmesine işaret etmek gerekir. Halbuki bu evlerin, konakların, hatta kule denilen tahkim edilmiş çiftlik evlerinin plan şemaları bunların hangi mimariden geldiklerini açıkça belli eder. Rila Manastırı'nda bile Türk han ve kervansaray mimarisinin izleri görülebilir. Anadolu'da da benzerleri olan çiftlik kulelerinin son derecede ilgi çekici bir örneği Sarambey'de görülüyordu. Burada çok yüksek kâgir bir kulenin üstüne Türk mimarisinin "karnıyarak" denilen ortadaki bir sofadan uzanan dört kol ve köşelerde birer odadan meydana gelmiş ev tipinde bir köşk oturtulmuştu. Bugün hâlâ durup durmadığını bilmediğimiz büyük bir ahşap konak da Zağra yakınında Varbica'daki Kırım Hanları Sarayı'dır. Türk sanatında barok tesirlerin hâkim olduğu dönemde yapılan yapı iç süslemesinde bu tesirden nasibini almıştı.

Bulgaristan'ın Türkleşmesinde büyük payı olan Türk ve İslâm vakıf sistemi kısa sürede bu topraklarda cami, mescid, tekke gibi dinî yapılardan başka medrese, sıbyan mektebi, köprü, çeşme, hamam, kervansaray gibi kamu yararına yapıların yükselmesini mümkün kılmıştır. Böylece XVI. yüzyıldan itibaren Rumeli'den dönüşün başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bugünkü Bulgar topraklarında pek çok eser yapılmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984), Rumeli'deki Türk eserlerine dair olan kitabında, birkaç kaynaktan derlemek suretiyle 2356 cami ve mescid, 142 medrese, 273 mektep, 174 tekke ve zâviye, 42 imaret, 116 han, 113 hamam ve ılıca, 27 türbe, 24 köprü, 16 kervansaray, 3 be-desten tesbit etmiş ve Osmanlı devri boyunca yapıldıkları kesinlikle bilinen ya-

Hezargrad'da Maktul İbrâhim Paşa Camii ile Sofya'daki Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii - Bulgaristan

Hüdâvendigâr Camii - Filibe / Bulgaristan

pıların sayısının 3339 olabileceğini ortaya koymuştur. Bugün ne kadarının ayakta kaldığını bilemediğimiz, sadece 1966 yılında bir inceleme gezisinde pek azının kaldığını gördüğümüz bu Türk eserlerinin içlerinde Türk sanatı bakımından değer taşıyanlar hiç de az değildir.

Fethedilen şehirlerde başta en büyük kilise olmak üzere bazı hristiyan ibadethânelerinin cami haline getirilmesi usulüne bağlı olarak Sofya'da Büyük Ayasofya Kilisesi (Siyavuş Paşa Camii), Tırnova'da Kırkazizler Kilisesi (Kavak Baba Tekesi Camii), Misivri'deki (Nessebar) kiliselerden biri ve daha başkaları cami yapılmışlardır. Bu topraklar elden çıktıktan sonra bunlar tekrar kiliseye çevrildiklerinde Türk sanatı izleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. Fakat Misivri'de restorasyonu yapılan bir kilisede ahşap kaplama üstüne "edirnekârî" denilen zarif Türk nakışlarının varlığı dikkatimizi çekmişti. Bulgaristan'da Osmanlı mimarisi esas olarak temelden Türk olan eserlerle de temsil edilmiştir.

Erken Osmanlı devri Türk mimarisinde ulucami tipi olarak adlandırılan biçimde, eşit bölümlere ayrılmış mekânlardan her birinin üstü eşit kubbelerle örtülü camilerin iki şehirde temsil edildikleri bilinmektedir. Bunlardan biri Filibe'de Ulucami veya Sultan Murad Camii, diğeri ise Sofya'da Mahmud Paşa Camii'dir. Erken Osmanlı devri Türk mimarisinin ana prensiplerinin bu iki binada birbirinden değişik olarak uygulandıkları görülmür. Bugün arkeoloji müzesi olan, bu yüzden iç mimarisi tanınmaz hale sokulan Sofya Ulucamii ile ona nazaran biraz daha iyice durumda bulunan Filibe Muradiyesi planlar ve duvar işçilikleri bakımından erken Osmanlı devri mimarisinin Bulgaristan'daki temsilcileri-

dir. Sofya'dakinin Edirne'de Eskicami gibi her biri bir kubbe ile örtülü eşit dokuz bölümlü bir düzene sahip olmasına karşılık, Filibe'deki cami yalnız cümle kapısı-mihrap ekseninde sıralanan üç bölümü kubbeli, yanlardakiler ise tonozludur. Burada taş ve tuğladan baklavali süslemesi olan bir minarenin varlığı dikkati çeker.

Tabhâneli veya zâviyeli cami olarak adlandırdığımız ve en son örnekleri Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yapılan cami ve zâviye birleşimi binalardan da Bulgaristan'da örnekler vardır. Bunlardan biri, Filibe'de İmaret Camii olarak anılan Şehâbeddin Paşa'nın hayratıdır. 1966'da görüldüğünde çok harap durumda olmakla beraber dışına iskele kurulmuş, tamir edilmekte idi. İçinde zengin mukarnaslı kubbelerle geçiş unsurları olan bu tabhâneli caminin çok değişik biçimde zikzak yivli bir minaresi vardır ki benzeri yalnız Tire'de Yeşil İmaret Camii'nde görülür. Bu yapı tipinin ikinci eseri ise Sofya'nın doğusunda İhtiman'da Gazi Mihaloğulları İmaret-i idi. Rumele fâtihterinden bu önemli ailenin erken Osmanlı devrinden kalma son hâtırası, Türk mimarlık tarihi bakımından bütün değerine rağmen son derecede harap ve yıkılmaya terk edilmiş bir halde idi. 1925'lere kadar ayakta duran minaresi ise yıktırılmıştı.

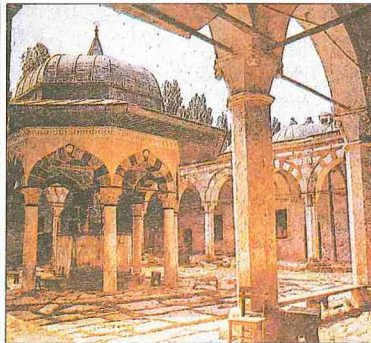
Bulgaristan'daki camilerde en çok kullanılan yapı tipi, geçişli tromplarla temin edilmiş olan tek kubbeli biçimdir. Bunların arasında belki en değerlisi, Mimar Sinan'ın eseri olan Bosnalı Sofu Mehmed Paşa Camii'dir. Eski fotoğraflarda bütün şehre hâkim, heybetli bir görünüşü olan bu güzel eser, geçen yüzyılın sonlarına doğru Sedmoçislenici adıyla kiliseye çevrildiğinde dış mimarisini tama-

Sofya'nın doğusunda İhtiman'daki Gazi Mihaloğulları İmaret Camii'nin eski bir fotoğrafı (S. Eyice arşivi)

men gizleyen bir kılıf içine alınmıştır. Yapı bugün dıştan bakıldığında içinde bir vakitler Sinan'ın eseri bir cami gizlediğini belli etmez, ancak içeri girildiğinde klasik Türk mimarisi kendisini gösterir. Sofya'da cami hüviyetini minaresiyle birlikte yakın tarihlere gelinceye kadar koruyan tek yapı olan Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii, üç bölümlü son cemaat yerini takip eden tek kubbe ile örtülü kare bir mekândan ibaret büyükçe bir ibadet yeridir. Aynı yapı tipinin günümüze kadar ulaşabilen tek tük örneklerinin en ilgi çekici olanlarından biri Köstendil'de Fâti Camii olarak adlandırılan eserdir. Kubbe kasmağında tuğla ile işlenmiş 937 (1530-31) tarihine göre cami Fâti değil Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait olmalıdır. XIV-XV. yüzyıllarda Türk mimarisinde çok yaygın olan kırma taş ve tuğla duvar örgüsünün desenler meydana getirecek şekilde uygulandığı bu yapıda minarenin gövdesi Türk sanatında başka hiçbir eserde rastlanmayan biçimde işlenmiştir. Burada altı köşeli olarak örülen taşların etrafları tuğla ile çerçelendiğinden minare gövdesi bir arı peteği görünümüne almıştır. Yine Köstendil'de İnceli Ahmed Bey Camii, Kitâbesine göre 983-985 (1575-1577) yıllarında yapılmış ve kapısı üzerinde boya ile yazılan başka bir tarihe göre 1147'de (1734-35) tamir edilmiştir. 1944'te esaslı surette restore edilerek müze yapılan Ahmed Bey Camii 1966'da hâlâ müze idi. Minaresi yıktırılmış ve bazı değişikliklere uğramış olan bu eser nâdir rastlanan bir plana sahiptir. Dış duvarları taş ve tuğla süslemeli olan caminin oldukça değişik bir kubbe kasmağı vardır. Fakat plan bakımından da burada bir özellik dikkati çeker. Üç kubbeli son cemaat yeri ile kare planlı kubbeli ana mekân arasında, buraya üç sütuna oturan dört kemerle açılan ve üstü yarım kubbe ile örtülü bir ara mekân vardır. Bu bakım-

Serif Halil Paşa Camii ve Medresesi ile avlusundan bir görünüş - Şumnu / Bulgaristan

Eskicami - Yanbolu / Bulgaristan (M. Kiel arşivi)

dan İznik'teki Yeşilcami'yi andırır. Burada çok ilgi çekici bir özellik de duvarlara Türk ziyaretçilerin yazdıkları hâtıra yazı ve tarihlerdir. En eskisi 987 (1579) tarihli olan bu yazıların arasında meşhur Evliya Çelebi'nin 1071'de (1660-61) buradan geçişini gösteren el yazısı ve imzası ise hazin bir hâtıra olarak durmaktadır.

Dubniçe'de (Stanke Dimitrov) köprü başındaki kare planlı, üç bölümlü son cemaat yerine sahip, bitişiğinde kubbeli küçük bir de türbe bulunan cami alttaki çok yüksek olan çifte kasnağı ile dikkate değer. Türbenin de çifte kasnağından alttaki aşırı derecede yüksektir. Dubniçe'de E. H. Ayverdi evvelce otuz kadar caminin var olduğunu tesbit etmiştir. 1966'da köprü başında gördüğümüz caminin bunlardan hangisi olduğunu öğrenemedik. Eski Zağra'daki (Stara Zağra) tek cami, 1877'de General Gürko idaresindeki Rus ordusunun burayı işgali sırasında tahripten kurtulmuşsa da bir yıl sonraki işgalde minaresi barutla atılarak kubbesi üzerine düşürülmek suretiyle tahrip edilmişti. Bu mâbed, Zağra müftüsü Hüseyin Râci Efendi'nin yazdığı *Târihçe-i Vak'a-i Zağra*'da ilk işgalde içindeki bütün mefruşatın yağma edildiği ve yakıldığı anlatılan Eskicami olmalıdır. Râci Efendi'ye göre Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman tarafından 811'de (1408-1409) yapımına başlanan, fakat ancak II. Murad devrinde (1421-1451) Hamza Bey tarafından tamamlanan bu cami de tromplu tek kubbeli tipin temsilcisi olmakla beraber herhalde sonradan ilâve edilen çok derin bir son cemaat yerine sahiptir. Kasnakta ise oval pencereler açılmıştır. Kubbe ve duvarları barok üslûplu zengin nakışlar süsler. Zarif ahşap mahfil ve minber 1299 (1881-82) tarihli olduğuna göre 1297-

de (1880) cami tekrar Türkler'e verildikten sonra yapılmıştır. Halen harap bir vaziyettedir.

Yanbolu'da ise tek kubbe ile örtülü bir mekândan ibaret camilerin en tuhaf örneğiyle karşılaşılır. Klasik üslûpta olduğu mukarnaslı mihrap nişinden anlaşılan bu caminin iki yanına geniş birer kanat ilâve edildikten başka giriş cephesine son cemaat yerini de içine alan boydan boya bir ek yapılmıştır. Böylece nispeten ufağ ölçülü kare şeklindeki cami kocaman bir dikdörtgene dönüşmüş, minaresi de ilk binaya bitişik olduğundan içeride kalmıştır. Bu minare alışılmamış biçimde dört köşe bir kitle halinde yükseleceğinden sonra normal şekline dönüşür. Evliya Çelebi'nin "kâr-ı atîk", kurşun örtülü ve "çarkûşe kule-misâl" minareli olarak tarif ettiği Eskicami burası olmalıdır. Ona göre bu eserin bânisi bir yeniçeri ağasıdır. İç duvarlardaki zengin barok nakışların yanlardaki ilâvelerin inşası sırasında yapıldığını sanıyoruz. Kapı üstünde de boya ile yazılmış 1288 (1871-72) tarihi bu tamiri ve nakışların yapım tarihini verir. İçeride oldukça süslü yine barok bir mahfel vardır. Evliya Çelebi caminin avlusu etrafında medrese odaları bulunduğunu söyler. Bugün bunlardan hiçbir iz yoktur. Bu camide görülen değişik bir özellik de son cemaat yerinin sol bölümünde Sadrazam Tevfik Paşa'nın babası, Tuna ve çevresi kumandanı İsmail Hakkı Paşa'nın 1294 (1877) tarihli mezarıdır. Bu kabrin alt kenarında mezarın Paşa'ya ait olduğu ve halkı katliamdan kurtardığı, boya ile Türkçe, Bulgarca ve Fransızca olarak yazılmıştır.

Tek kubbeli basit bir cami ise Eskicuma'da (Targovišta) bulunmaktadır. Kitâbesi 1222 (1807) yılını veren tek mekânî ve kubbeye geçiş köşe tromplu olmasına karşılık dış mimarisi hayli şaşırtıcıdır. Trompları da içine alan yüksek sekizgen kasnakta pencereler trompları delerek içeri açılır. 801 (1398-99) tarihli bir vakfiyesine göre Ali Bey'in hayratından olduğu sanılan Karlova'da (Karlova) Karloğlu Ali Bey Camii erken Osmanlı devri Türk mimarisinin güzel eserlerindedir. 1877 savaşında tahrip edilerek minaresi yıktırılan cami 1966'da kapalı idi. Çok muntazam taş ve tuğladan örtülü olan duvarları XIV-XV. yüzyılın mimarisini temsil eder. Bu da kare planlı ve tek kubbe ile örtülü bir cami olup kible tarafında sadece temel izleri duran bir de türbe vardır. Şumnu'da (Kolarovgrad) adını tesbit edemediğimiz küçük bir cami de kare planlı, tek kubbeli tipin bir örneği idi. Yalnız burada sekiz köşeli kasnağın üstüne ahşap bir ilâve yapılarak kiremit örtülü bir çatının oturtulduğu görülüyordu. Şerefeye kadar yıktırılan minarenden ise sadece kesme taş gövde kalmıştı. Tırnova'da eski bir fotoğrafından anlaşıldığına göre gerçekten heybetli bir yapı olan Büyük Cami yıllarca önce yıktırılmış, şehrin yakınındaki Çarevec'te (Tazaravetz) kale içindeki Hisar Camii ise otuz yıl önce yıkılmaya mahkûm edilmişti. Mimari bakımdan tek kubbeli yapıardan olan, tarihî değeri büyük bu ikinci eserin kapısı üstündeki kitâbe 839 (1435-36) yılını gösterdiğine göre Bulgaristan'da en eski Türk eserlerinden birisiydi.

Bulgaristan'daki Türk dinî yapılarının en güzellerinden biri, hiç şüphesiz Şum-

Harap bir vaziyette olan Yanıkcami ve minaresi - Haskovo / Bulgaristan

nu'da kitâbesinden 1157'de (1744) yapıldığı öğrenilen Şerif Halil Paşa Camii ve Külliyesi'dir. Beş kubbeli son cemaat yerini takip eden esas cami yine kare planlı olup üstünü 15 m. kadar çapı olan büyük bir kubbe örter. Caminin alışılmış şemaların dışında olarak sağ tarafına şadırvan avlusu ile bunu üç taraftan çeviren revaklı medrese odaları yapılmış, sol tarafına da başka bir ek bina inşa edilmiştir. Geç bir devirde bu caminin içinin çok karmaşık bir biçimde güya süslendiği görülmektedir. Külliyeinin genel mimarisi hâlâ klasik Türk mimarisini devam ettirir. Şumnu'daki bu cami Türk mimarlık tarihi için çok değerlidir. Çünkü XVIII. yüzyılda Batı sanat tesirleri henüz tam benimsenmeden Nevşehir'deki Damad İbrâhim Paşa Külliyesi ile Şumnu'da Şerif Halil Paşa Külliyesi bu geçiş dönemini en iyi ve en âbidevi biçimde temsil eden eserlerdir. Taş konsollar üzerine çıkmalı olan Halil Paşa Kütüphanesi, taş ve tuğla işçiliği ve tuğlalar arasındaki derzleri bakımından dikkat çekicidir.

Hezargrad'da (Razgrad) Maktul (Makbül) İbrâhim Paşa Camii de Kanûnî devrinin meşhur sadrazamının hayratından olup klasik Türk mimarisinin başta gelen eserlerindedir. Yüksek yapısının üstünde tahminen 18 m. çapında bir kubbe vardır. Yalnız dört köşesinde yükselen minare gibi ağırlık kuleleri, bu garip biçimleriyle Türk mimarisine tamamen yabancı olduklarından gözleri rahatsız eder. Hezargrad'daki ikinci cami ise 1017'de (1608-1609) yapılan Ahmed Bey Camii'dir. Bu da tek kubbeli tipin temsilcisidir. Silistre'de de tek kubbeli, gösterişli mimariye sahip olan bir caminin varlığı resimlerden öğrenilmektedir. Uzuncaova'da üç bölümlü son cemaat yeri olan tek kubbeli bir cami, kemerlerinin biçimi değiştirilip kubbesinin tepesi sivriltilerek ve minaresi de yıkılarak acıp mimari özellik gösteren bir kilise biçimine sokulmuştur. Türk mimari geleneklerine aykırı düşen bir biçimde olan bir başka cami ise Samokov'daki Bayraklı Camii'dir. Aynı yerdeki tek mekânli ve ahşap çatılı bir yapı olan Eskiçami'nin kalıntıları yerinde 1830-1840'a doğru inşa edilen caminin üstünde dört sütuna dayanan pencereci kasnaklı bir ahşap kubbesi vardır. "Bulgaristan'daki en zarif cami", "Samokov sanat ekolü ustalarının bir şaheseri" sözleriyle turistik rehberlerde tarifi yapılan bu yapı her ba-

kımdan Türk sanatına ters düştüğünden büyük bir özenle restore edilmiştir. Bu itinanın bir sebebi de camiye yapan ustanın mihraba bir cami resmi işlenen bir başka duvara da Rila Manastırının krokisini işlemiş olmasıdır. Bu usta Khristo Kosto olan adını da tonoz sıvasının bir köşesine gizlemiştir.

Bulgaristan'ın bütün şehir, kasaba ve köylerinde basit mimariyle ve üstü kiremit örtülü ahşap çatı ile kapalı nispeten mütevazı camiler de vardı. Çoğu daha önceleri ortadan kaldırılan bu küçük eserlerden biri Kızanlık'ta görülüyordu. 1966'da çok temiz ve bakımlı bir halde olan bu caminin çok uzun kitâbesi 1255 (1839-40) yılını gösterir. Ayrıca boya ile yazılmış bir de 1311 (1893-94) tarihi okunuyordu. Çok derin ve önu direkli bir son cemaat yerinden sonra gelen harim kısmı uzunlamasına büyük bir dikdörtgen teşkil ediyordu. Yenipazar'daki (Novipazar) sakıflı küçük caminin en ilgi çekici tarafı, minaresinin tepesindeki taştan yontulmuş çifte boynuz biçimindeki alem ve üstü kiremit kaplı kesme taş duvarlı ufak bir cami şehre hâkim bir tepede yer alır. Bu caminin en dikkate değer tarafı, yanındaki arazide uzanan ve içinde çok değerli mezar taşları olan büyük hazire idi. Bunların arasında, III. Selim devri sadrazamı olup 1205'te (1791) idam edilen Rusçuklu Çelebizâde Şerif Hasan Paşa'nın uzun kitâbeli kabri dikkat çekicidir. Burada üzerinde çeşitli silâh kabartmaları işlenmiş olan, XIX. yüzyıl işi bir subay kabri de vardır. Bu caminin 1984'te yıktırılmış olduğu öğrenilmiştir. Haziresindeki mezarların ne olduğu ise bilinmemektedir. Karlıova'da 1966'da namaza açık olan uzunlamasına dikdörtgen planlı ahşap çatılı İskender b. Ali Bey Camii'nin bir sanat özelliği yoktur. Bânisinin Osmanlı tarihinde oynadığı rol bakımından olduğu kadar çatılı camiler içinde ayrı bir yeri olan bir diğer eser ise Vidin'de Pazvandoğlu Osman Paşa Camii'dir. 1797'de devletin başına büyük dert açan bu âsi burada bir cami yaptırmış, idam edildiğinde de aynı şehirdeki Mustafa Paşa Camii haziresine gömülmüştür. Vezir kallâvilî taşı olan mezarı da burada bulunmaktadır. Mimari bakımından iddiasız, ahşap çatılı küçük camilerden biri de Filibe'de 1966'da çok harap durumda olan Hacı Hasan Camii idi. Bir başkasını ise modern bir Bulgar şehri hüviyeti almış olan

Tarnova'da Marinopol mahallesinde uzaktan farketmiştik. Bu tipten başka örnekler E. H. Ayverdi'nin kitabında bulunmaktadır.

Mimari bakımından fazla dikkat çekici olmayan küçük bir caminin kitâbesi bir vakitler önemli bir belge olarak görülmüştü. Kitâbedeki tarih Türkler'in Bulgaristan'ı fetihlerinden önceye ait olarak okunmuştu. Fakat sonra bunun hatalı olduğu anlaşılmıştır. Türk dinî mimarisinden bahsederken Sofya'da Lozenetz mahallesinde çarşı içinde dükkânların arasına sıkışmış, ne olduğu anlaşılamayan bir kalıntıdan da bahsetmek gerekir. Evvelce "Roma duvarı" veya "Roma perdesi" denilen bu tek cepheden ibaret kalıntı 1957'de tamir edildiğinden 1966'da çok iyi durumda idi. Mükemmel bir taş ve tuğla işçiliği ile yapılan bu duvarın yüzünde, eksende olmayan bir mihrapla iki yanında pencereler vardı. Aslında bu duvarın köşelerindeki kemer izlerinden, evvelce önünde bir yapının var olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bir namazgâh veya cami olması mümkündür. Kemerler önde iki pâyeye oturduğu takdirde üstü kubbeli ve bir cephesi mihraplı, üç tarafı açık bir türbe de olabilir. Her ne olursa olsun Osmanlı devri bir Türk yapısı olduğunda en ufak bir şüphe bulunmayan bu kalıntının aslında ne olduğu çözümlenmeye değer bir problem olarak kalmaktadır.

Bulgaristan'daki tekkeler, Rumeli'ye Türk yayılışında görüldüğü üzere genellikle Bektaşî tarikatına aitti. Bunlardan en tanınmış, Türkiye sınırına yakın Hasköy (Haskovo) yakınındaki Otman Baba Tekkesi'dir. Bir başkası ise Deliorman bölgesinde dağların ve yeşilliklerin arasında âdeta bir vadi dibine gömülmüş olan Demir Baba Tekkesi'dir. Bir Horasan ereninin türbesi yanında yabancı toprakları şenlendirmek üzere kurulan bu tekke muntazam kesme taşlardan yapılmıştır. Çok kubbeli kesme taş bir yapı olan Demir Baba Türbesi'nin esasının Proto-Bulgarlar'ın ünlü başbuğu Omurtağ'ın mezarı üstünde olduğu yolunda bir de faraziye ortaya atılmıştır. 1945'ten sonra Bulgarlar'a geçen Rumen arazisinde, Varna ile Balçık arasında bulunan Akyazılı Sultan Âsitânesi ise çok intizamli kesme taş mimarisıyla XVI. yüzyıl başı Osmanlı sanatında tarikat yapılarına ışık tutacak değerinde bir eserdir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin birkaç gün misafir kaldığı bu tekkede meydan

evi muazzam bir çatı ile örtülü idi. Bugün sadece duvarları kalan bu meydan evi yedi köşelidir. Aynı şekilde uzun bası da yedi köşeli bir gövde halinde yükselebilir. Az ötede bulunan kubbeli kesme taş türbe de Bektaşiliğin kutsal sayısı olan yedi köşeli olarak yapılmıştır. 1966'daki ziyarette eski Bektaşî nefeslerinde adı geçen ve hakkında çeşitli Osmanlı belgeleri olan bu Türk eserinin, Sveti Tanaş (Athanasios) adındaki hıristiyan azizin makamı olduğunu bildiren "turistik" bir levhayı okumuştuk. Son yıllarda bir İtalyan aynı görüşü destekleyen bir makale yayımlamıştır. Sofya yakınındaki Bâli Baba Türbe ve Tekkesi ise önce yıkılmış, sonra, türbenin yerine sembolik bir mezar yaptırılmıştı.

Osmanlı devri ticaret yapılarının başında gelen bedestenlerden bazı örnekler çeşitli şehirlerde bulunuyordu. Bunlardan Damad Yahyâ Paşa'nın evkafından olup Sofya'da bulunan bedesten çoktan ortadan kalkmıştır. Klasik dönem Osmanlı bedestenlerinin altı kubbeli tipinin bir temsilcisi olan Filibe Bedesteni ise yıkılmış olmakla beraber elimizde bir resmi bulunmaktadır. Uzunlamasına bir yapı olan ve beş bölümü bir sırada dört kubbe ile örtülü Yanbolu Bedesteni son yıllarda restore edilmiş ve galeri olmuştur. Bu bedesten İstanbul'da Çemberlitaş'ta camisi olan Atik Ali Paşa evkafına ait bir yapıdır. Şumnu'da Halil Paşa Camii yakınında bedesten denilen ince uzun bir yapı vardır. Üzerindeki tuğra ve kitâbesi sökülüp müzeye kaldırılmıştır. Ancak bunlar 1221 (1806-1807) tarihli olup III. Selim devrine aittir. Bina daha es-

ki olmakla beraber Türk mimarisindeki bedesten tipolojisinin hiçbir çeşidine uymaz. Ticaret yapılarından çok güzel bir başka eser Filibe'de Kurşunlu Han idi. Üç yol ağzında köşe başında yükselen bu han bilhassa bir üçgenin ucundaki kapısı ile dikkati çekiyordu. Hasköy'deki kervan yolu hanı ise mimarisi ve planı bakımından Edirne'deki Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayının bir benzeriydi.

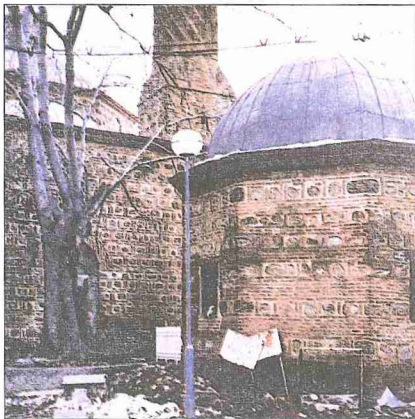
Bulgaristan'daki türbelerden biri olan Şehâbeddin Paşa Türbesi Filibe'de cami yanındadır. Altı köşeli bir planı olan bu yapının mimari bakımından bir özelliği yoktur. Karlıova'da Ali Bey'in türbesi olarak tanınan yapı ise bugün sadece sekiz köşeli bir temelden ibarettir. Erken Osmanlı devrine işaret eden ve Saruca Paşa'ya ait olduğu söylenen tuğladan, dört ayak, dört kemer üzerine kubbeden ibaret bir açık türbe Kızanlık'ta Tülbe (türbe) denilen tepede bulunmaktadır. Bitişğinde ise milâttan önce IV. yüzyıl sonu veya III. yüzyıl başlarına ait içi freskolarla süslü meşhur Trak mezarının varlığı dikkat çekicidir. Harmanlı'da da XVI. veya en geç XVII. yüzyıl karakterinde kesme taştan güzel bir türbe yakın yıllara kadar duruyordu. Bulgaristan'daki Türk hâtıraları arasında bazı türbe ve mezarlar da önemlidir. Fakat yıllardır yok edilmeye çalışılan bu tarih belgelerinden geriye nelerin kaldığı bilinmemektedir. Ancak Osmanlı devrinin bazı tarihî kişilerinin bugünkü Bulgar topraklarında yattıkları kaynaklardan öğrenilmektedir. Yukarıda Sadrazam Tevfik Paşa'nın babası İsmâil Hakkı Paşa'nın Yanbolu'daki, Çelebizâde Hasan Paşa'nın Şumnu'daki mezarlarından bahsedilmişti. Fakat gurbette kalan bu ölümler ve türbeler içinde en hazin olanlarından biri de son dönem Osmanlı denizcilik tarihinde unutulmaz bir ad bırakarak 1790'da Şumnu'da vefat eden Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın oradaki mezardır. Bugün bu kabrin ne olduğu bilinmemektedir. Türk mezarlıklarından sökülüp depolanan veya müzelere toplanan mezar taşları arasında kitâbeleri ve ait oldukları kişiler bakımından ilgi çekici olanlar vardır. Ayrıca 1966'daki ziyaretimizde Şipka'dan Kızanlık'a giden yolun sonunda, bu şehre 5 km. kala, basit bir kır çeşmesinin yanında küçük bir mezarlığın hazin bir hâtıra olarak nasılsa kalmış olduğunu görebiliştik.

Osmanlı devri, Bulgaristan'ın akarsuları üstünde çevrenin gelişmesine yar-

dımcı olan birçok güzel köprü bırakmıştır. Bunlardan bir tanesi doğuda Filibe'ye yaklaşırken yeni köprü'nün üstünden bakıldığında solda görülebilir. Türkiye sınırının yakınındaki Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında (Svilengrad) XVI. yüzyıl başlarında Çoban Mustafa Paşa'nın eseri olan güzel köprü ise klasik devir Türk köprülerinin değerli örneklerindedir ve tezkirelere göre Sinan'ın eserlerinden olması mümkündür. Harmanlı'da pek çok hayır binası yaptırmış olan Sadrazam Siyavuş Paşa'nın yine oradaki köprüsünün 993 (1585) tarihli manzum kitâbesi, XVI. yüzyılın tanınmış şairi ve Mimar Sinan'ın dostu Sâî Mustafa Çelebi'nindir. Ancak köprü'nün Sinan'ın eseri olduğuna dair tezkirelerde bir kayıt yoktur. Kızanlık Müzesi'nde 1220 (1805-1806) tarihli bir köprü kitâbesi vardır. Hacı Mahmud Ağa'nın hayır eseri olan bu köprü'nün nerede olduğunu öğrenemedik. Mimari bakımdan çok gösterişli bir köprü de Köstendil yakınında Struma üzerindedir. Fâtihten Sultan Mehmed devri vezirlerinden İshak Paşa'nın hayır eseri olduğu bir başındaki 876 (1471-72) tarihli kitâbesinden öğrenilen bu köprüye bir efsane uydurularak "Kadın Köprüsü" denilmiştir. Ortada yüksek bir sivri kemeri, yanlarda basık küçük kemerleri olan bu köprü zarif bir estetiğe sahiptir. Esası eski olan Gabrovo Köprüsü'nün ise XIX. yüzyıl içinde tamir edildiği 1271 (1854-55) tarihli kitâbesinden anlaşılmaktadır. Ancak bu kitâbenin bir özelliği hem Türk hem de Bulgar dillerinde yazılmış olmasıdır. 1175 (1761-62) tarihinde gümrük emini Hacı Mehmed Ağa'nın Lom ırmağı üzerinde yaptırdığı köprü'nün kitâbesi Rusçuk'ta müzede bulunmaktadır.

Suya büyük değer veren Türkler, gerek yerleşme yerleri içinde gerekse yollar üzerinde birçok çeşme yapmışlardı. Çoğu yıktırılan bu çeşmelerden kalanların da genellikle kitâbeleri sökülüp müzelere taşınmıştır. Değişik mimarili, üstü saçaklı kitâbesiz bir meydan çeşmesi Samokov'da görülebilir. "Goljama çeşme" olarak adlandırılan bu çeşmenin cephesinde mermerden yontulmuş bir zincirle bir kilidin varlığı ilgi çekicidir. Kızanlık'taki caminin duvarına bitişik 1259 (1843) tarihli bir mermer çeşme vardır. Sultan II. Mahmud'un Varna'da bulunan kırk altı mısralık uzun kitâbeli 1250 (1834-35) tarihli çeşmesi yıktırılmış, kitâbesi müzeye konmuştur. Siyavuş Paşa ile bir Bul-

Şehâbeddin Paşa Külliyesi (1987) - Filibe / Bulgaristan

gar kızına dair bir efsanesi olan, hatta manzum bir hikâye olarak da işlenen Harmanlı dolaylarındaki Akbaldir Çeşmesi'nin 1966'larda tamir edilip korunacağı söyleniyordu. Hatta bu kervan yolu çeşmesinin üstü örtülü bir bina şekline sokulması için yapılan projenin resmi bir Bulgar gazetesinde de yayımlanmıştı.

Türk devrinde Bulgaristan'ın belli başlı şehirlerinde saat kuleleri de yapılmıştır. Bunlardan biri Şumnu'da duruyordu. Bir başkası Filibe'ye hâkim tepede idi. Şumnu Saat Kulesi 1153'te (1740) vakıf olarak yapılmıştı. Filibe Saat Kulesi ise 1227 (1812) tarihli olup bunun bir tamir yazısı olduğu iddia edilmektedir. Türk askerî mimarisinin örnekleri olan bazı kalelerle Vidin, Belgrad istihkâmları bu maddenin çerçevesi dışında kaldığı gibi hamamlardan bahsetmek de mümkün değildir. Bu konuda yalnız şunu belirtelim ki yakın tarihlere kadar eski bir Türk hamamı Filibe'de çalışıyordu. Misivri'de ise küçük bir hamamın kahvehane yapılmak üzere 1966'larda tamir edildiğini görmüştük.

Çeşitli yabancı yayınlarda da Bulgaristan'ın Türk eserlerine dair notların, bilgilerin hatta resimlerin bulunabileceğine işaret etmek gerekir. Bulgar araştırmacı ve yazarlarından St. N. Şişkof (Chichkof), Filibe hakkında 1926'da basılan kitabında o tarihlerde bu şehirde on altı kiliseye karşılık hâlâ on dört cami bulunduğunu bildırıyordu. Yine Bulgar sanat tarihçisi P. Mijatev 1959'da basılan makalesinde Tırnova'da evvelce kırk cami ve meşid varken şimdi sadece bir meşid bulunduğunu itiraf eder.

Burada belirtilen ve gerçekten sanat ve tarih değerine sahip Türk eserleri, 1966'da bizzat tarafımızdan görülen ve pek azı da bazı yayınlardan derlenen-

lerdir. Bugün bunların ne durumda oldukları bilinmemektedir. Fakat çoğunun kaybolduğu veya kaybolmaya mahkûm edildiği bir gerçektir. Kalanlar bile tarih boyunca devamlı bir imarın, o yerleri benimseyerek yerleşmenin ve orada kalma direnişinin maddî delilleridir. Ancak belirtilmesi gereken bir nokta vardır ki o da Bulgar topraklarını terkettiğimizden bu yana orada bıraktığımız tarih ve sanat yâdigârlarının hiç de jelse bir arşivini kurmaya çalışmış olmayışımızdır. Halbuki yukarıda verilen bilgilerden Bulgaristan'ın diğer ülkelere nazaran Türk mimarisi bakımından daha zengin ve değerli eserlere sahip olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Rumeli und Bosna, geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfâ* (trc. J. von Hammer), Wien 1812; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III-IV, tür.yer.; J. Hütz, *Beschreibung der Europäischen Türkei*, München 1828; A. Boué, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840, I-IV (Almancası: *Die Europäische Türkei*, Wien 1889); F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1875-79; 1879-80 (2. bs.), I-III (Fransızcası, Paris 1882); C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constanti-nopol*, Prag 1877; N. Staneff, *Geschichte der Bulgaren II-Vom Beginn der Türkenzeit bis zur Gegenwart* (Bulgarische Bibliothek, nr. 6), Leipzig 1917; A. Protitch, *Guide à travers la Bulgarie*, *Archéologie, Histoire, Art*, Sofia 1923; H. Minetti, *Osmanische provinzielle Baukunst auf dem Balkan, Ein Beitrag zur Baugeschichte des Balkans*, Hannover 1923; A. Hajek, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin-Leipzig 1925; St. N. Chichkof, *Ploudiv, dans son passé et son présent*, Plovdiv 1926; J. Petkov, *Bulgarien*, Sofia 1932; B. Filov, *Geschichte der Bulgarischen Kunst unter der Türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit*, Berlin-Leipzig 1933; Mehmet Şeref, *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*, Ankara 1934; F. Babinger, "Beitrag zur Geschichte von Karl-eli, vornehmlich aus Osmanischen Quellen", *Eis mnemon Sprydons Lamprou*, Atina 1935, s. 140-149 (aynı makale: *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Sudosteuropas und der Levante*, München 1962, I, 370-377); a.mlf., "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *MSOS*, XXXIV (1931), s. 1-10 (aynı makale: *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Sudosteuropas und der Levante*, München 1962, I, 88-96); G. - O. Rudloff, "Die Stadt Philippopol", *Geographische Anzeiger*, Wien 1937, s. 15 vd.; a.mlf.ler-Hille, "Die Stadt Plovdiv und ihre Bauten" (Bulgarca, Almanca özetli), *Izvestija na Balgarskija arkhologiticheski Institut*, VIII, Sofia 1935, s. 379 vd.; P. R. Slaveykof, *Akbaldir Çeşmesi: Tarihî Manzum Hikâye* (trc. Ali Kemal), Ankara 1943; Ch. D. Peew, *Alte Haueser in Ploudiv*, Berlin 1943; a.mlf., "Golemiat bezisten v Plovdiv", *Godesnik na narodnia arkh. Muzej*, I, Plovdiv 1948, s. 204-207; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 257, 259; J. Tonev, *Kuli i kabanarii Bilgarija do osvoboğeneto*,

Sofia 1952; Th. Zlatev, *Bilgarskijat grad prez epokhata na viznajdaneto* (Almanca, Fransızca ve İngilizce özetli), *Die Bulgarische Stadt waehrend der Bulgarischen Renaissance*, Sofia 1955; D. Sougarev, *Karlovski dvorore prez epohata na viznajdaneto* (Almanca, Fransızca ve İngilizce özetli), *Jardins de Karlovo à l'époque de la Renaissance Bulgare*, Sofia 1956; S. Bossilkov, *Tarnovo, Die Stadt und ihre Kunst*, Sofia 1960; P. Mijatev, "Bulgaristan'daki Türk Epigrafi Anıtları Üzerine Notlar", *X. Türk Dil Kurultayı Tebliğleri*, Ankara 1963, s. 81-89; *Kratka Istoria na Bilgarskata arhitektura* (nşr. Bilgarska Akademia), Sofia 1965; Ch. J. Veyrene, *Bulgarie (Les Guides Nagel)*, Genève-Paris-Munich 1966; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 153-155; Hakkı Abdullah Meçik, *Şumnu-Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatı*, İzmir 1977; a.mlf., *Şumnu-Bulgaristan Türklerinin Durumu*, İzmir 1984; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri IV*, s. 11-191; M. Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen-Maestricht 1985; a.mlf., "Some Ottoman monuments in Bulgarian Thrace", *TTK Belleten*, XXXVIII (1974), s. 635-656 (resimli); a.mlf., "Bulgaristan'daki Osmanlı Türk Mimari Anıtlar-Restorasyonundaki Sorular ve Beklentiler" (trc. Nihal Akbulut), *Milliyet Sanat Dergisi*, sy. 8 (1980), s. 56-60; Osman Keskiöğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985; a.mlf., "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *VD*, VII (1968), s. 129-137 (resimli); a.mlf., "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu", a.e., IX (1971), s. 81-94 (resimli); Altan Arslan, *Avrupa'da Türk İzleri*, s. 267-285; *Batılı Gözüyle Balkanlarda Türk Şehir ve Eserleri* (haz. Türk Tarih Kurumu), Ankara, ts. [1986]; Hüseyin Râci Efendi, *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* (nşr. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1990, s. 95-98; Ahmet Refik [Altınay], "Türk İdaresinde Bulgaristan 973-1255", *DEFM*, VIII (1932), s. 62-96 ve 1-44 (ayrıca kitap halinde, İstanbul 1933); H. Duda, "Balkan-türkische Studien", *Sitzungsberichte d. Ost. Akademie-Phil. hist.*, sy. 226, Wien 1949, s. 63-131; P. Mijatev, "Les monuments Osmanlis en Bulgarie", *RO*, XXIII/1 (1959), s. 7-56; Mihailov, "Sur les sultans et le serai de Varbica" (Bulgarca), *Izvestija na Balgarskija Arhologiticheski Institut*, XXIII, Sofia 1960, s. 146-163; A. Zajaczkowski, "Materialy do epigrafiki Osmânsko-Tureckiej z Bulgarii", *RO*, XXVI/2 (1963), s. 7-47 (resimli); Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisri Mustafa Paşa)", *TTK Belleten*, XXVIII (1964), s. 729-756 ve resimler; a.mlf., "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", a.e., XXXI (1967), s. 551-600; a.mlf., "Sofya Yakınında İhtiman'da Gâzi Mihaloğlu Mahmud Bey İmâret-Câmii", *KAM*, IV/2 (1975), s. 49-61 (resimli); N. Muşanov, "Samokovskata Bairakli Dzamia (= La mosquée Bairakli à Samokov, Monument représentatif du style baroque Bulgare)", *Arkhitektura*, sy. 7, Sofia 1965, s. 30-34; İsmail Eren, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", *BTTD*, sy. 8 (1968), s. 66-70; Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine Dair Bir Rapor", *GDAAD*, I (1972), s. 19-36; Kâmil Dürüst, "Bulgaristan'da Akyazılı Sultan Tekkesi", *Türkiyemiz*, sy. 26, İstanbul 1978, s. 6-10.

Minaresi yıkılmış bir köy camii - Borno / Bulgaristan

